

OSMANLI ŞİİRİNİ TANZİMAT
AYDINLARININ GÖZÜYLE
OKUMAK: E. J. W. GIBB'İN
TANZİMAT DÖNEMİ SEÇKİLERİNE
VE ELEŞTİRİ METİNLERİNE
DÜŞTÜĞÜ OKUR NOTLARI
READING OTTOMAN POETRY
THROUGH THE EYES OF TANZİMAT
INTELLECTUALS: E. J. W. GIBB'S
MARGINALIA ON TANZİMAT
LITERARY SELECTIONS AND
CRITICAL TEXTS

Doç. Dr. Nagihan GÜR
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-posta: nagihan.gur@asbu.edu.tr
Orcid: 0000-0001-6540-1102

Öz

Bu makale, 19. yüzyıl Osmanlı edebiyatı araştırmalarına damgasını vuran E. J. W. Gibb'in şahsî kütüphanesinde bulunan birtakım Tanzimat dönemi eserlerine odaklanmaktadır. Osmanlı şiiri üzerine çalışmaya başladığı ilk dönemden ölümüne kadarki süreçte birçok Arapça, Farsça ve Türkçe kaynağı derleyen Gibb, kendisine matbu ve el yazması eserlerden oluşan zengin bir kütüphane oluşturmuştur. Kütüphanesindeki bu kaynaklar onun, genelde Doğu kültürü özelde ise Osmanlı edebiyatı üzerine yaptığı çalışmaların kurgusu ve içeriğini şekillendirmiştir. Gibb'in kütüphanesinde bulunan Tanzimat yazarlarına ait kitapların bir kısmı, bu bağlamda oldukça önemlidir. Ziyâ Paşa'nın *Harâbât'ı*, Nâmık Kemâl'in *Tahrîb-i Harâbât'ı*, Ebuzziyâ Tevfik'in *Mecmûa-i Ebuzziyâ* ve *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı derlemeleri Gibb'in detaylı bir şekilde okuduğu ve üzerine notlar aldığı eserler arasındadır. Gibb, özellikle Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl'in söz konusu eserlerini karşılaştırmalı okumuş ve şiir tarihindeki kimi tespitlerini bu eserlerdeki eleştiri ve değerlendirmeler üzerine yapılandırmıştır. Gibb'in söz konusu kitaplara düştüğü okur notlarının analiz edileceği bu makalede, Gibb'in Tanzimat yazınından ne ölçüde etkilendiği ve bu etkiyi *A History of Ottoman Poetry* adlı eserine nasıl yansıttığı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: E. J. W. Gibb, Gibb Koleksiyonu, Osmanlı şiir tarihi, Tanzimat edebiyatı, edebiyat eleştirisi.

Abstract

This article focuses on some works of Tanzimat literature in the personal library of E. J. W. Gibb, who left his mark on the Ottoman literature studies in the 19th century. Gibb had created a rich collection of printed and manuscript works by compiling many Arabic, Persian and Turkish sources beginning from his initial studies on Ottoman poetry up until his death. These sources in his library became a model for the structure and content of his studies on Oriental culture and Ottoman literature. In this context, some of the books that belonged to Tanzimat authors played a very important function in the formation of his ideas. Ziyâ Pasha's *Harâbât*, Nâmık Kemâl's *Tahrîb-i Harâbât*, Ebuzziyâ Tevfik's *Mecmûa-i Ebuzziyâ* and *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* are among the works Gibb read in detail and took notes on their margins. Gibb showed special interest in the works of Ziyâ Pasha and Nâmık Kemâl. He read their works comparatively and structured some of his ideas about the history of Ottoman poetry by relying on the criticism and evaluations that appear in

their works. In this article, I will analyze Gibb's marginalia on these books, I will try to reveal how he was influenced by the Tanzimat authors and how he reflected this influence on his *A History of Ottoman Poetry*.

Keywords: E. J. W. Gibb, Gibb Collection, history of Ottoman poetry, Tanzimat literature, literary criticism.

GİRİŞ

Altı ciltlik başyapıtı *A History of Ottoman Poetry* ile ilk modern Osmanlı edebiyatı tarihini yazan İskoç oryantalist E. J. W. Gibb [ö. 1901],¹ Osmanlı/Türk edebiyatının Batı'da ve dünyadaki tanınırlığına önemli katkılar sağlamıştır. Birçok yönüyle bugün dahi güncelliğini koruyan bu eser, Osmanlı edebiyatı araştırmalarının vazgeçilmez kaynakları arasında yerini almıştır. Gibb'in Osmanlı şiir tarihinin altı yüz yıllık serüvenine ışık tutan bu eseri, ilk cildinin yayımlandığı 1900 yılından bu yana yerli ve yabancı birçok yazarın/araştırmacının odağında yer almış; kimileri bu esere beğeni ile kimileri ise eleştiriyle yaklaşmışlardır.² Gibb'in şiir tarihini eleştirenlerin önemli bir kısmı, onun ürettiği "oryantalist" ve "yanlı" söyleme odaklanmıştır. Kimileri ise onun Osmanlı şiiri hakkındaki "olumsuz" kanaatlerini Tanzimat aydınlarının düşünceleriyle ilişkilendirmiştir. Bu bağlamda Victoria R. Holbrook ve Walter G. Andrews'un eleştirileri dikkate değerdir. Victoria R. Holbrook, Gibb'in çevresinde bulunan Genç Osmanlıların düşüncelerinden etkilendiğini ve onların kimi polemiklerini *A History of Ottoman Poetry* ile "yabancı bir üretimmiş gibi" yeniden Türkiye'ye soktuğunu söyler (Holbrook, 1994: 36). Walter G. Andrews ise Gibb'in yarattığı büyük Osmanlı anlatısının, "Batılı, milliyetçi ve pozitivist bir söyleme ve heyecanlı Türk devrimci ve reformistlerinin bakış açlarına dayandığına" dikkati çeker (Andrews, 2006: 6). *A History of Ottoman Poetry*'i eleştirel bir yaklaşımla ele alan Mine Mengi, Gibb'in Osmanlı kimliği ve edebiyatına karşı takındığı "olumsuz" tavırda Abdülhak Hâmid Tarhan [ö. 1937], Abdülhalîm Memdûh [ö. 1905], Çerkeşşeyhizâde Halîl Hâlid [ö. 1931] gibi Londra'da yaşayan Türklerin fikirlerinin etkili olduğunu dile getirir (Mengi, 2000: 227). Cihan Okuyucu ise Gibb'in şiir tarihinde Nâmık Kemâl [ö. 1888], Ziyâ Paşa [ö. 1880], Recâizâde Mahmûd Ekrem [ö. 1914] ve Ebuzziyâ Tevfik [ö. 1913] gibi "yeni" kuşak yazarlarının fikirlerine sıkça yer verdiğine değinir (Okuyucu,

¹ Gibb'in detaylı biyografisi için bk. Browne, 1902, 1912; Alexander, 1934; Halide Edib, 1943; Ferrard 1996; Woodhead, 2004; Gür, 2018b.

² *A History of Ottoman Poetry* ilk cildinin yayımının ardından Osmanlı topraklarında büyük yankılar uyandırır. Gibb'in kimliği ve şiir tarihi kimi gazetelerde tartışmaya açılır (Toros, 1984: 309). Gibb'in özellikle şiir tarihi, Batı'da Doğu edebiyatları üzerine çalışan araştırmacıların da dikkatini çekmiştir. *A History of Ottoman Poetry*'nin altı cildi ile *Ottoman Poems*'in önsözünün 2000'li yılların başında Ali Çavuşoğlu tarafından Türkçeye çevrilmesi Türkiyeli akademisyenlerin dikkatini Gibb'in çalışmalarına yönlendirmiştir. Bk. Çavuşoğlu, 1999, 2006. Gibb'in çalışmalarına yöneltilen eleştiri ve değerlendirmeler için bk. Adivar, 1943; Holbrook, 1994; Yavuz, 1998; Mengi, 2000; Andrews, 2003; Caner, 2008; Halman, 2008; Koncu, 2007; Köprülü, 2004; Okuyucu, 2007; Öbek, 2002; Gür, 2018b.

2007: 608, 609).³ Yazdığı makale ile Gibb hakkında bilmediğimiz birçok detay bilgiyi ortaya koyan Taha Toros da onun, Şinâsi [ö. 1871], Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Ebuzziyâ Tefvik, Abdülhak Hâmîd ve Mehmet Emin [ö. 1944] gibi Tanzimat ve sonrası kimi yazarlara hayranlık duyduğunu dile getirmiştir (Toros, 1984: 21). Christopher Ferrard ise Gibb'in *A History of Ottoman Poetry*'de yer verdiği şiir örneklerinin birçoğunu Rezaizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyyât*'ından seçtiğini söyleyerek onun Tanzimat aydınlarına duyduğu bu sempatiyi yazınsal bağlamda somutlaştırmıştır (Ferrard, 1996: 65).

Gibb'in Tanzimat yazınına duyduğu ilgiye, yakın çevresindeki kişiler de işaret etmiştir. Gibb'in ölümünden sonra şiir tarihinin kalan ciltlerinin editörlüğünü üstlenen E. G. Browne [ö. 1926], Gibb'in "modern leaders" olarak tanımladığı Tanzimat yazarlarına ve bu dönem yazınına duyduğu sempatiye işaret etmiştir (Gibb, 1999: 5/ 511).⁴ Londra'da bulunduğu dönemlerde Gibb'le dostluk kuran Çerkesşeyhizâde Halîl Hâlid Bey de [ö. 1931], *A History of Ottoman Poetry*'nin altıncı cildine yazdığı mukaddimede bu ilgiyi şöyle dile getirmiştir:

Müteveffâ Gibb, Osmanlıların son yarım asır zarfında terakkiyât-ı edebiyeye vukû bulmuş olan muvaffakiyetlerini başka milletler ancak yüz sene zarfında istihsâl edebilirler fikrinde bulunurdu. Binâenaleyh devr-i cedîd-i edebiyatımızca vukûa gelen muvaffakiyetin ehemmiyeti kendisini pek çok tedkikât ve tetebbuât icrâsına mecbûr eyliyordu. [...] Devr-i cedîd-i edebî ricâlinin hayât ve eserlerine vukûf için pek ziyâde uğraştı. (Gibb, 1999: 1/20).

Gibb'in bugüne ulaşmış sınırlı sayıdaki mektupları, söz konusu kişilerin/araştırmacıların ortaya koyduğu bu dikkatleri temellendirir. Gibb, 1886 yılında Abdülhak Hâmîd'e yazdığı bir mektubunda⁵ "Edebiyyât-ı Osmâniyye'nin ve

³ Gibb'in fikirlerinin Tanzimat yazarlarının fikirleriyle örtüştüğüne Şerif Mardin de işaret etmiştir. Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adlı kitabının Yeni Osmanlıların dil reformlarına değindiği kısımda Gibb'in *A History of Ottoman Poetry*'de Âkif Paşa ve Türk nesrine ilişkin görüşlerini aktarmış ve şöyle bir yorumda bulunmuştur: "[...] Hem Nâmık Kemâl'in hem de Ziyâ'nın, Âkif hakkında Gibb gibi aynı hükümde bulunmaları önemlidir." (1996: 256). Mardin'in bu yorumu, her ne kadar Gibb'in Osmanlı aydınlarından etkilenip etkilenmedikleri, ya da öncelik-sonralık ilişkisine göre kimin kimden etkilenmiş olacağına dair bir çıkarım geliştirmese de taraflar arasında var olan fikir benzerliklerine dikkat çekmesi oldukça önemlidir.

⁴ Gibb'in "yeni" nesle beslediği bu hayranlık, E. G. Browne'u da etkisi altına almış olmalıdır ki Browne, *A History of Ottoman Poetry*'nin son cildine yazdığı önsözde, Gibb'den kalan evraklar arasında bulunan Ziyâ Paşa, Şinâsi, Nâmık Kemâl, Rezaizâde Mahmûd Ekrem, Muallim Nâci ve Abdülhak Hâmîd'e ait eserlerdeki kılı kırk yaran eleştirel tavırdan oldukça etkilendiğini dile getirmiştir. (Gibb, 1999: 5/511).

⁵ Gibb'in şiir tarihinin ilk cildinin yayımının ardından Osmanlı basınında Gibb'in hayalî bir kişilik olduğu yönünde birtakım polemikler yürütülür. Abdülhak Hâmîd, bu polemiklere son vermek adına Gibb'in kendisine yazdığı 1886 tarihli iki mektubunu *Gayret* mecmuasının 8. sayısında yayımlar. Burada değindiğim mektup, söz konusu mektuplardan biridir. Bugün orijinallerinin nerede olduğunu bilemediğimiz bu mektupların yayımlanma sürecinde bazı müdahalelere uğradığını, Abdülhak Hâmîd'in "Burada birkaç satırı hasbe'l-kader çıkarılmıştır" (Erkal, 2002: 65) şeklindeki cümlelerinden anlıyoruz. Bu açıklama, Hâmîd'in bu mektubun bütününe müdahale edip etmediğini sorgulamamızı

husûsen edebiyât-ı cedîdenin meftûnu olup şimdi bir *Târîh-i Şi'r-i Osmâniyye*'nin telifiyle meşgûl" (Erkal, 2002: 65) olduğunu söylerken Tanzimat edebiyatına ne ölçüde hayran olduğunu açıkça dile getirmiştir. Gibb, Mehmet Emin Yurdakul'a yazdığı⁶ 1899 tarihli bir mektubunda da Türk edebiyatına hizmet etmiş bu şairin Türklerin "millî sadâsını" bulduğunu söyleyerek (Tansel, 1989: XXIV)⁷ "yeni" nesil edebiyatçılara ve onların eserlerine duyduğu hayranlığı belirtmiştir.

Tüm bu veriler beni, Gibb'in Tanzimat yazınıyla kurduğu fikirsel bağın izlerini birincil kaynaklar üzerinden sürmeye⁸ ve onun *Harâbât*, *Tahrîb-i Harâbât*, *Mecmûa-i Ebuzziyâ* ve *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'ye düştüğü okur notlarını detaylı bir şekilde analiz etmeye yönlendirdi. Gibb'in söz konusu kaynaklara düştüğü okur notlarının bağlamsal analizlerini yapacağım bu makalede, Batılı bir oryantalistin Osmanlı şiirini Tanzimat yazarlarının perspektifinden nasıl okuduğunu ve şiir tarihine yansıyan eleştirel söylemi bu kaynaklar üzerine nasıl yapılandırıldığını ortaya koymaya çalışacağım. Söz konusu analizlere geçmeden önce Gibb Koleksiyonu'na ve bu koleksiyonda bulunan Tanzimat yazarlarına ait eserlere değinmek yerinde olacaktır.

sağlar. Ancak buna dair şimdilik herhangi bir kanıtımız bulunmamaktadır. Gibb'in Hâmid'e yazdığı söz konusu mektuplar için bk. Erkal, 2002.

⁶ Fevziye Abdullah Tansel tarafından küçük bir kısmı yayımlanan bu mektubu Gibb, Mehmet Emin Yurdakul'un kendisinde gönderdiği şiir kitabına bir teşekkür olarak yazmıştır. Bu kitap, muhtemelen, Gibb'in kütüphanesinde Mehmet Emin'e ait olan *Türkçe Şiirler* adlı eserdir.

Gibb'in Mehmet Emin'e yazdığı bu mektup, bugün bağışlandığı kütüphanenin koleksiyonunda yer almamaktadır. Fevziye Abdullah Tansel, Gibb'in bu Türkçe mektubunun aslının, Dosya-Nu. 133 tasnif numarasıyla Türk Tarih Kurumu'nda bulunan Mehmet Emin Yurdakul'un evrakları arasında olduğunu söyler. İlgili arşivde yaptığım araştırmalarda Mehmet Emin Yurdakul'un evrakı arasında bu mektuba rastlayamadım. Mektubun bulunması konusunda arşiv müdürü ile yaptığımız araştırmalar da bir maalesef bir sonuç vermedi.

⁷ Gibb'in mektubunda yer alan Mehmet Emin'e dair görüşleri şöyledir: "Şimdi siz geldiniz ve ne Şark'a bakarak, ne Garb'e; kendi vatandaşlarının gönlünü okudunuz ve bunların hissiyyâtını kendi lisanıyla ve edibâne bir tarzda 'arz ettiniz. Fikr-i âcizâneme göre, Türk şi'rinin doğru mazmunu ile doğru tarz-ı ifadesini siz buldunuz, sizi altı asır beklemiştir." Fevziye Abdullah Tansel, Mehmet Emin Yurdakul'dan bahseden ilk oryantalistin *A History of Ottoman Poetry* adlı eserinin ilk cildinde yer verdiği bilgilerle Gibb olduğunu söyler. (Tansel, 1989: XXIV).

⁸ Gibb'in bugün kütüphane arşivlerine bağışlanmış, şahsî yazışmalarını ve notlarını içeren herhangi bir arşivi bulunmamaktadır. Gibb'in eşi, ölümünün ardından kütüphanesini bağışlamış olsa da Gibb'e ait özel dokümanlarını herhangi bir yere bağışlamamıştır. Bugün Gibb'den arda kalan sınırlı sayıdaki evrak (mektuplar, not defterleri, kimi eserlerinin müsveddeleri, şiir çevirileri vb.) başta Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi olmak üzere İngiltere ve İskoçya'da bulunan çeşitli arşivlere dağılmıştır. Bu belgeler, başta aile bireyleri olmak üzere muhtemelen E. G. Browne ve J. W. Redhouse kanalıyla çeşitli arşivlere ulaşmıştır. Gibb'in bugüne hasbelkader ulaşmış olan "evrâk-ı metrûke"sini yazmakta olduğum Gibb monografisinde bütünlüklü bir şekilde analiz etmekteyim. Gibb'e ait şahsî dokümanların farklı bağlamlarda analiz edildiği makaleler için bk. Gür, 2018a, 2018b. Gibb'in Osmanlı şiir çevirilerini içeren not defterlerinden biri üzerine yapılmış bir yayın için ayrıca bk. Demiryürek, 2021.

Gibb Koleksiyonunda Bulunan Tanzimat Dönemi Eserleri

Gibb'in matbu ve el yazması birçok önemli kaynağı içeren kütüphanesi, onun Doğu kültürüne olan merakını somut bir şekilde yansıtır. Kütüphanesinde yer alan bu kaynaklar, Osmanlı edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalara büyük ölçüde kaynaklık etmiştir. Gibb'in büyük bir emekle oluşturduğu bu kitap koleksiyonu, Osmanlı kültürüne dair bilgisini nasıl zenginleştirdiği ve başyapıtı *A History of Ottoman Poetry*'nin malzemesini hangi kaynaklardan derlediğine dair bugün bize önemli ipuçları sunmaktadır.

Gibb'in yaklaşık 422 kitabı içeren matbu eser koleksiyonu, vefatının ardından eşi Ida W. E. Gibb [ö. 1945] tarafından lisans öğrencilerinin faydalanması üzere Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'ne bağışlanmıştır.⁹ Bu koleksiyon, Cambridge Üniversitesi Eski Kütüphane binasında "Gibb Room" adıyla özel bir odada 1933 yılına kadar muhafaza edilmiş (bk. Ekler), daha sonra merkez kütüphane koleksiyonuna aktarılmıştır.¹⁰ E. G. Browne, *A History of Ottoman Poetry*'nin kalan ciltlerini yayıma hazırlarken bu koleksiyonu detaylı bir şekilde incelemiş ve *A Hand-list of the Gibb Collection of Turkish and Other Books in the Library of the University of Cambridge* adıyla koleksiyonun genel bir kataloğunu yapmıştır.¹¹ Kataloğun önsözünde "kendinden önceki döneme hâkim olan zevk, biçim ve edebî tür kanonlarında tamamen devrim yaratan" Tanzimat dönemi eserlerinin Gibb Koleksiyonu'nun en değerli parçaları olduğunu söyleyen Browne, Gibb'in şiir tarihini yazarken bu eserlerden doğrudan faydalandığını dile getirmiştir (Browne, 1906: vi). Gibb'in koleksiyonundaki kimi Tanzimat dönemi eserlerine düştüğü okur notları,¹² Browne'nun bu tespitinin temelsiz olmadığını göstermektedir.

Gibb Koleksiyonu'nda bulunan Tanzimat yazarlarına ait belli başlı eserler şöyle listelenebilir: Şinasi: *Müntehabât-ı Eş'âr* (12),¹³ *Tercüme-i Manzûme* (13); Ziyâ Paşa:

⁹ Gibb'in el yazması eser koleksiyonu ise 1 Ocak 1889 tarihinde oluşturulmuş vasiyetinde belirtildiği üzere British Museum'a bağışlanmıştır (Browne, 1906: V). Gibb'in bugün British Library'e aktarılmış olan el yazması eser koleksiyonunu incelediğim bir yayım için bk. Gür, 2021.

¹⁰ Gibb Odası'nın tarihi hakkındaki bu bilgiyi, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde Yakın ve Orta Doğu Dilleri Departmanı'nda araştırmacı olarak görev yapan kütüphaneci Catherine Ansoerge'un blog yazısından öğrenmekteyiz. Bk. Ansoerge (23 Şubat 2021), <https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=21407> (Erişim Tarihi: 01.04.2021). Bugün, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinde Gibb'in adına böyle bir oda bulunmamaktadır. Muhtemelen bu oda, kütüphanenin taşınması sırasında dağıtılmış ve Gibb'e ait eserler kütüphanenin Nadir Eserler bölümüne aktarılmıştır.

¹¹ Browne, Gibb'in matbu eser koleksiyonunu şöyle tasnif etmiştir: "Turkish Books" (1-297), "Persian and Arabic Text" (298-340), "Catalogues of Oriental Manuscripts" (341-350), "Philology" (351-389), "Miscellaneous" (390-422).

¹² Gibb'in matbu eser koleksiyonun genel içeriği ve bu koleksiyonda yer alan farklı türde eserlere düştüğü okur notlarını, yazmakta olduğum "From Marginalia to the Great Ottoman Narrative: E. J. W. Gibb's Annotated Books" başlıklı bir diğer makalede tartışmaktayım.

¹³ Eser adlarının yanında yer alan parantez içindeki sayılar, bu eserlerin Browne'un kataloğunda da yer verdiği, Gibb Koleksiyonundaki sıra numaralarına işaret etmektedir. Bu kısımdan itibaren Koleksiyondaki eserlerin numaraları makale boyunca bu şekilde gösterilecektir.

Harâbât (90a, 90b, 90c, 91)¹⁴; Nâmık Kemâl: *Tahrîb-i Harâbât* (53), *Cümel-i Müntehabât-ı Kemâl* (78); Recâizâde Mahmûd Ekrem: *Ta'lîm-i Edebiyyât* (67), *Zemzeme* (183), *Kudemâdan Birkaç Şair* (131), *Yâdigâr-ı Şebâb* (295), *Pejmurde* (30), *Nagme-i Seher* (276), *Atala* (18); Muallim Naci [ö. 1893]: *Mecmûa-i Muallim* (243), *Osmanlı Şairleri* (211) *Istılâhât-ı Edebiyye* (15), *Esâmî* (7, 8), *Ta'lîm-i Kiraât* (68), *Sünbüle* (189); Abdülhak Hâmîd: *Târîk* (198), *Nesteren* (275), *Eşber* (11), *Mâcerâ-yı Aşk* (237); Mehmet Tevfik [ö. 1893]: *Kâfile-i Şu'arâ* (216), Abdülhalîm Memdûh: *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (32), Nabizade Nâzım [ö. 1893]: *Heves Ettim (Bazı Manzum Âsârımı Câmi'dir)* (294); Ahmed Midhat [ö. 1912]: *Letâif-i Rivâyâtı* (229a, 229b); Ebuzziyâ Tevfik: *Mecmûa-i Ebuzziyâ* (239, 240), *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* (281, 282, 283, 284, 285), Nef'î üzerine yazdığı bir makale (280), *Takvîm-i Ebuzziyâ* (70), *Lugat-i Ebuzziyâ* (230, 231).

Söz konusu eserler içerisinde *Harâbât*, *Tahrîb-i Harâbât*, *Mecmûa-i Ebuzziyâ* ve *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*'nin ayrı bir yeri vardır. Gibb, Tanzimat yazarlarının ürettiği bu manifesto niteliğindeki metin ve derlemeleri detaylı bir şekilde notlandırmış ve Osmanlı şiiri ve şairleri hakkındaki kanaatlerini büyük ölçüde bu kaynaklar üzerinden şekillendirmiştir. Bu yorumların içini doldurmak adına Gibb'in söz konusu eserlere düştüğü okur notlarına değinmek¹⁵ ve onun Tanzimat yazınına okuma biçimlerini ortaya koymak yerinde olacaktır.

Gibb'e Tanzimat Yazınının Kapılarını Aralayan Kaynaklar: Mecmûa-i Ebuzziyâ ve Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye

Abdülhak Hâmîd'e yazdığı mektubunda Ebuzziyâ Tevfik'in *Nümûne-i Edebiyyât*'ını okuduğundan söz eden Gibb, nesre ağırlık veren bu eserden istediği derece faydalanamadığını dile getirir (Erkal, 2002: 65). Böylelikle *Mecmûa-ı Ebuzziyâ*'ya yönelen Gibb, burada "münderic olan Kemâl Beyefendi'nin iki kıymetli mektubunu itinâ ile tedkîk eyledi[ğini]" söyler (Erkal, 2002: 65). Gibb, Ebuzziyâ Tevfik'e yazdığı 1881 tarihli mektubunda ise Osmanlı Türkçesini birkaç yıldır hocası olmadan kendi kendine öğrenmeye çalıştığını ve bundan dolayı Türkçesine çok fazla güvenmediğini dile getirmiştir. Mektubunda Osmanlı Devleti'ne büyük bir hayranlık duyduğunu söyleyen Gibb, Osmanlı Türkçesiyle okuduğu kitapların çoğunun eski olduğunu ve özellikle şiirleri kapsadığını belirtir. E. G. Browne'un kendisine verdiği *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'dan oldukça faydalandığını söyleyerek mektubuna son verir (Toros, 1984:

¹⁴ Parantez içerisinde peş peşe sıralanan sayılar, eserlerin Gibb Koleksiyonu'ndaki farklı nüshalarına işaret etmektedir.

¹⁵ Gibb Koleksiyonu'ndaki Gibb'e ait tüm okur notları, tarafıma görüntülenerek tasniflenmiştir. Ancak Gibb'in okur notlarının orijinallerine makalenin "Ekler" kısmında yer verilememiştir. Çünkü Gibb'in okur notlarının orijinallerini makalede kullanabilmek için yasal olarak Cambridge Üniversitesi Kütüphanesinden izin almak ve kullandığım her bir not/çeviri görseli için 6 ila 12 GBP (sterlin) arasında bir telif ücreti ödemem gerekmektedir. Bu yüklü telif ücreti sebebiyle Gibb'in okur notlarının görselleri kullanılmamış, söz konusu notlar makale içerisinde asıllarına sadık kalacak şekilde alıntılanmıştır.

309).¹⁶ Gibb'in, 1881 ve 1886 tarihlerinde Ebuzziyâ Tefvik'in *Mecmûa-i Ebuzziyâ'sı* ve *Nümûne-i Edebiyyât'*ından haberdar olması Osmanlı şiiri üzerine yayımlarını yapmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren Tanzimat yazarlarının eserlerini ve seçkilerini takip ettiğini göstermektedir.¹⁷

Mecmûa-i Ebuzziyâ ve *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, Gibb'in Osmanlı edebiyatı okumalarına malzeme sunan eserler arasındadır. Özellikle *Mecmûa-i Ebuzziyâ* (239, 240) Gibb'in Osmanlı şiirinin genel hatlarını talim ettiği, Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa'nın Osmanlı edebiyatı hakkındaki düşüncelerini irdelediği temel kaynaklardan biridir. Öyle ki Gibb, Nâmık Kemâl'in dikkatle incelediği iki kıymetli mektubundan bu mecmûa kanalıyla haberdar olmuştur.¹⁸ Nâmık Kemâl'in yazdığı söz konusu mektuplar, Ebuzziyâ Tefvik'in o dönemde hazırlamakta olduğu *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı seçkisinin içeriğine ve organizasyonuna ilişkindir. Mektubunda Nâmık Kemâl, Ebuzziyâ Tefvik'e hangi metinleri seçkisine alması gerektiği konusunda tavsiyelerde bulunmuş ve bir bakıma "kendi ideallerini" bu mektuplarıyla Ebuzziyâ Tefvik'e aktarmıştır (Altuğ, 2007: 171).¹⁹ Gibb, *Mecmûa-i Ebuzziyâ* kanalıyla haberdar olduğu bu mektupları birebir İngilizceye çevirmiş ve bu çevirinin sırtına şöyle bir not düşmüştür:

¹⁶ Taha Toros makalesinde yer verdiği Gibb'in mektubunun bu kısmına şöyle bir dipnot düşmüştür: "Bu sırada 93 Türk-Rus Savaşı başlamış ve İngilizler Türk tarafını -Kırım Savaşında olduğu gibi- desteklemeleri için ve hatta Türklerin aleyhine eğilimli bir tutumda göründüklerinden, Mr. Gibb, bu satırları, o günkü İngiliz politikasının havası içerisinde yazmış olabilir." (Toros, 1984: 311). Gibb'in Osmanlı-Rus Savaşında Türklere karşı beslediği sempatiyi, şiir tarihinin altıncı cildinin önsözünde Halil Hâlid Bey de dile getirmiştir (Gibb, 1999: 1/15).

¹⁷ Bu tarihe kadar Gibb, bugün şiir tarihine kıyasla daha az bilinen *Ottoman Poems* (1882) adlı antolojisini yayımlamıştır.

¹⁸ *Mecmûa-i Ebuzziyâ'*da yayımlanan ve Nâmık Kemâl'in Avrupa'dan döndükten sonra kaleme aldığı söz konusu mektupların yayım bilgileri şöyledir: 24 Cemâziyelâhir 96 (1879) yılında yazılmış olan ilk mektup (Kemâl Bey'in Bir Mektubu: [Nümûne-i Edebiyyata Dâir I], *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, nr: 10, Gurre-i Safer 1298'de (1881) yayımlanmıştır. 17 Recep 96'da (1879) yazılan ikinci mektup (Kemâl Bey'in Bir Mektubu: [Nümûne-i Edebiyyata Dâir II] ise, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, nr: 11, 15 Safer 1298 (1881)'de yayımlanır. Bu tarihler, *Ottoman Poems* (1882) ve Stanley Lane-Poole'un *The Story of the Nations: Turkey* adlı kitabına yazdığı "Ottoman Literature" (1888) makalesinden önce Gibb'in bu metinlerden haberdar olduğunu göstermektedir. Nâmık Kemâl'in söz konusu mektuplarının Latin harflerine aktarılmış şekli için bk. Yetiş, 1996: 278-290.

Gibb, Nâmık Kemâl'in söz konusu mektubundaki fikirlerini Osmanlı edebiyatı üzerine yazdığı ilk bağımsız makalesi "Ottoman Literature"a nerdeyse birebir aktarmıştır. Gibb'in Nâmık Kemâl'in mektuplarına dair çevirilerini ve notlarını Osmanlı şiiri üzerine yaptığı çalışmalar ve özellikle şiir tarihi bağlamında analiz eden bir çalışma için bk. Gür, 2018b.

¹⁹ Fatih Altuğ doktora tezinde, Nâmık Kemâl'in *Nümûne-i Edebiyyât* kanalıyla, "dağınık olarak değil de, "silsile-i tarih" içinde sunulacak bir şiirsel ilerleme modeli çizmeye çalış[tiğini]" söyler (Altuğ, 2007: 175-176).

Translation of two very important letters from Kemâl Bey to Ebuzziyâ Bey on the choice of poems for his Nümûne-i Edebiyyat with an incidental brief sketch of the History of Ottoman Poetry. Dated 1296 (1878). From the Mecmûa-i Ebu-z-ziyâ.²⁰

[History of Ottoman Poetry'nin kaba bir taslağı ile birlikte Nümûne-i Edebiyyât için seçilecek şiirler hakkında Kemâl Bey'den Ebuzziyâ Bey'e yazılmış oldukça önemli iki mektubun çevirisi. 1296 (1878) tarihli. Mecmûa-i Ebuzziyâ'dan.]

Burada Gibb'in Nâmık Kemâl'in söz konusu mektuplarının kendi yaptığı İngilizce çevirisini ve bu çeviri üzerine aldığı kimi notları altı ciltlik şiir tarihi *A History of Ottoman Poetry*'nin "kaba bir taslağı" olarak adlandırması oldukça önemlidir. Bu, Gibb'in 1878 yılında şiir tarihi üzerine yeni yeni çalışmaya başladığını²¹ ve eserinin organizasyonu için model kaynak arayışlarında olduğunu göstermektedir. Gibb, bu mektupların üzerine şairlerin ve padişahların adları ile kimi şairlere dair kanaatlerini belirten kısa notlar da düşmüştür. Gibb'in bu notları, hatta başlı başına bu mektupları İngilizceye çevirme uğraşı, Nâmık Kemâl'in fikirlerine ne ölçüde değer verdiğini ve onun Ebuzziyâ'ya verdiği tavsiyeleri nasıl içselleştirdiğini ortaya koymaktadır.

Gibb, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'da yayınlanmış bu mektupların bulunduğu sayfalara da birtakım notlar düşmüştür. "Nümûne-i Edebiyyat'a Dair Kemâl Bey'in İkinci Mektubu" başlıklı mektupta yoğun bir şekilde yer alan bu okur notları, onun Nâmık Kemâl'in mektuplarını ne kadar dikkatli okuduğunu göstermektedir. Nâmık Kemâl'in "Türkîde kasîde görmedim ben/Beş beyti bile mutâbık-ı fen" şeklindeki dizelerinin yanına, "Kemâl does not like the Turk qasides" [Kemâl, Türkçe kasidelerden hoşlanmıyor] şeklinde bir not düşmüş; "Çok müntehabâtı Farsîden/Bir türlü beğenmedim hele ben" dizelerinin yanına "K does not like many of the Persian extracts" [K(emâl), çoğu Farsça alıntılardan hoşlanmıyor] notunu almıştır. Gibb, "Nâmık Kemâl Bey'in Bir Mektubu" başlığını taşıyan diğer mektupta ise kimi şairlerin isimlerinin altını çizmiş, bu mektubun bulunduğu sayfaların arasına *Tahrîb-i Harâbât*'tan alıntılanmış ve küçük bir kâğıda yazılmış bir not bırakmıştır (1880-2: 292-293).²² Bu not, Gibb'in Nâmık Kemâl'in

²⁰ Bu notun hemen ardından, "article on "Society in Rhodes" in Macmillan May[?] 85, mentions Kemâl Bey, governor of Rhodes as of the grateful loving Turk poet" şeklinde bir not daha düşülmüştür. Bu not, Gibb'in Nâmık Kemâl'le ilgili yazılanları farklı kaynaklardan takip ettiğini göstermektedir. Gibb'in, arşiv çalışmalarında bulduğum on beş sayfalık bu çevirisi bugün E. G. Browne'un arşivinde bulunmaktadır (E. G. Browne Papers, Folder 6). Gibb'in bu çevirisinin görselleri ve etraflı bir analizi için bk. Gür, 2018b.

²¹ Gibb bu tarihten dört sene sonra *Ottoman Poems* (1882) adlı eserini yayımlamıştır. Bu eserin özellikle dipnotlarındaki bilgiler, onun Nâmık Kemâl ve diğer Tanzimat yazarlarına dair okumalarını kısmen yansıtmaktadır.

²² Latin harfleriyle kurşun kalemle yazılan bu notun içeriği şöyledir: "Şi'ren devr-i edebimiz Sultan Süleyman zamânında başlıyor; ama nasıl başlıyor! Güneş şarkdan, mehtâb ara sıra garbdan doğduğu gibi başlıyor; şarktan zuhûr eden şâirimiz Fuzûlî'dir; garbdan zuhûr eden muktebes mahlûkumuz ise Bâkî'dir." Alıntının orijinali için bk. Yetiş, 1996: 145.

söz konusu mektupları ile aynı mecmûada yayımlanmış *Tahrîb-i Harâbât*²³ adlı eserini karşılaştırmalı olarak okuduğunu göstermektedir. Gibb'in *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'da yayımlanan *Tahrîb-i Harâbât*'a düştüğü okur notlarını bir sonraki bölümde inceleyeceğim için bu konuyu burada detaylandırmıyorum.

Gibb, *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'nın (239) içerisine "Ziyâ Paşa Eyyâm-ı Sabâvet" başlığını taşıyan bir not kâğıdı bırakmıştır. Bu notta, "besbelli, mekteb-i edebiyeye, nezâret, taşra vüzerâsı" gibi kelimelerin Osmanlı harfli yazımları ve bunların İngilizce karşılıkları yer almaktadır. Kaynağını ve Ziyâ Paşa'nın hangi eserine/şiiirine gönderme yaptığını tam olarak bilemediğimiz bu notlar, Gibb'in *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'yı okurken bir yandan da Ziyâ Paşa üzerine notlar aldığını göstermektedir.

Gibb'in en az *Mecmûa-i Ebuzziyâ* kadar önem verdiği bir diğer kaynak, Ebuzziyâ Tevfik'in *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı eseridir. Gibb, kütüphanesinde beş farklı nüshası (281, 282, 283, 284, 285) bulunan bu eserin kimi kopyalarını detaylı bir şekilde okumuştur. *Nümûne-i Edebiyyât*'ın bir kopyasında (281) kimi Osmanlı Türkçesi kelimelerin altını çizmiş ve bu kelimelerin İngilizce karşılıklarını vermiştir. "تنخخ" [tenahhuh] kelimesinin karşılığı "clearing the throat" [boğazını temizleme] (1878-9: 165) şeklinde; aynı cümlede iki farklı anlamda kullanılan "قربان" [kurbân]²⁴ kelimesinin ilk geçtiği yerdeki anlamının karşısına "approach" [yaklaşmak/yakın olmak] şeklinde bir not düşmüştür (1878-9: 243). Gibb aynı cildin bir diğer nüshasını (282) bu nüshaya kıyasla daha detaylı bir şekilde okumuş, metinde yer alan birçok kelimenin İngilizce karşılıklarını mürekkepli kalemle derkenarlara kaydetmiştir: "حسن افاده" [hüs-n-i ifâde] – "expressing one's self well" [kendini iyi ifade etmek]; "برنجی درجه ده" [birinci derecede] – "in the first place" [ilk olarak]; "نمونه" [numûne] – "model" [örnek]; "میسر" (müyesser) – "attained" [ulaşılmış] (1878-9: 3). Gibb, derkenarlarda verdiği bu İngilizce karşılıkların bazılarının üstünü çizip yeni kelimeler yazmıştır: "آپارده رق" [ayartarak] kelimesinin karşılığı olarak verilen "corrupt" [ayartmak] kelimesinin üstünü çizerek "reduce" [azaltmak] yazmış (corrupt - reduce) (1878-9: 91);²⁵ "احتیاط" [ihtiyât] kelimesi için verilen "prudence" kelimesinin üstünü çizerek aynı anlama gelen "reserve" [ihtiyat] kelimesini yazmıştır (prudence - reserve) (1878-9: 309). Gibb'in kelimelere verdiği bu yeni anlamlar, yazı karakteri ve kullanılan kalemin türü açısından farklılık göstermektedir.²⁶ Bu, Gibb'in *Nümûne-i Edebiyyât*'ı farklı zamanlarda en az iki kez

²³ Gibb'in *Tahrîb-i Harâbât*'ın yayım sürecini ve Ebuzziyâ Kütüphanesinden çıkmış yayımlarını yakından takip ettiğini *A History of Ottoman Poetry*'nin "Ziyâ Paşa" bölümüne düştüğü bir dipnottan da öğrenmekteyiz. Bk. Gibb, 1999: 5/563.

²⁴ Köşeli parantez içerisinde verilen tüm kelimeler/çeviriler tarafımızca eklenmiştir.

²⁵ Bu kelime metinde "ayartarak" şeklinde yazılmıştır. Ancak Gibb bu karşılığı, kelimenin "azaltarak" anlamına geldiğini düşünerek vermiş olmalıdır.

²⁶ Gibb'in okur notlarında yer yer göze çarpan farklı stiller, notların analizinde birtakım tereddütler yaşamama sebep oldu. Bunu gidermek adına Gibb'in esere düştüğü notları, mektuplarındaki yazı stilini ve eserlerinin müsveddelerindeki yazı karakterlerini detaylı bir şekilde inceleyerek bunları E. G. Browne ve J. W. Redhouse'un elimde bulunan orijinal notlarıyla karşılaştırdım. Yaklaşık üç haftamı

okuduğunu, ilk okumasında daha çok metindeki bilmediği kelimelere ikinci okumasında ise bu kelimelerin bağlamsal anlamlarına odaklandığını göstermektedir.

Gibb'in *Nümûne-i Edebiyyât'a* yönelttiği dikkati yalnızca anlamını bilmediği kelimelerden ibaret değildir. "Mukaddime"nin son kısmında "حقيقة مطابق (hakikate mutabık)" şeklindeki kelimenin yanına "ته"²⁷ "There are a good many printed errors" [çok sayıda baskı hatası var] şeklinde bir not düşmüştür. Benzer bir dikkatle eserin Reşid Paşa [ö. 1836] kısmında yer alan "متعاقباً (müte'âkiben)" kelimesine "What a pity to confuse ء and ُ, as frequently occurs in these pages" [Bu sayfalarda ء (hemze) ve ُ (tenvin)'i sık sık karıştırması ne kadar üzücü] (1878-9: 271) şeklinde bir not düşmüştür. Gibb, aynı şekilde, Cevdet Paşa [ö. 1895] kısmında satır sonuna geldiği için "موجب" şeklinde bölünen "müceb" kelimesine "I do not like these divisions" [kelimelerin bu şekilde bölünmesinden hoşlanmıyorum] şeklinde teknik bir not daha düşmüştür (1878-9: 203). Bu tarz notlar, onun *Nümûne-i Edebiyyât'ı* basım hatalarını ayırt edecek kadar dikkatli bir şekilde okuduğunu göstermekle birlikte teknik detaylara ne derece takıntılı olduğunu da ortaya koymaktadır. Gibb, kitapta kimi kelimelerin kullanımına ilişkin notlar da almıştır. Örneğin, Pertev Paşa [ö. 1837] kısmında bir dipnotta yer alan "مؤاخذه (mu'âhaze)" kelimesine, "a very bad expression for 'criticism'" [eleştiri (kelimesi) için oldukça kötü bir ifade] şeklinde bir not düşerek eserdeki kimi kelime tercihlerini eleştirmiştir (1878-9: 213).

Gibb, bu teknik detayların yanı sıra Ebuzziyâ'nın seçtiği örneklere dair kanaatlerini de derkenarlara düşmüştür. Örneğin eserde alıntılanan Kânî'nin [ö. 1792] "Yeğen Mehmed Paşa'ya" [ö. 1745] yazdığı bir mektubunun yanına, "very good indeed" [gerçekten çok güzel] şeklinde beğenisini yansıtan bir not düşmüştür (1878-9: 56). Reşid Paşa kısmının sonunda yer alan "müşârunileyhin tercüme-i hâinden bahsetmek abestir." cümlesinde "tercüme-i hâinden" ifadesinin altını çizerek buna dair şöyle bir not almıştır: "What a pity a memoir is not added" [hatıranın (buraya) eklenmemiş olması ne kadar üzücü] (1878-9: 186).

Gibb, *Nümûne-i Edebiyyât'ta* geçen ayetlerin *Kur'ân'daki* numaralarını da derkenarlara kaydetmiştir. Örneğin, Fuzûlî [ö. 1556] hakkındaki bölümde yer alan ayetinin yanına "XXVII,²⁸ 30 إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ" (1878-9: 29) şeklinde bir not düşmüştür. Bu not, söz konusu ayetin 27. sûre olan Neml Sûresi'nin 30. ayeti

alan bu inceleme sürecinde, 14 yıldır E. G. Browne'nin monografisini yazan Oxford Üniversitesi İran tarihi profesörü John Gurney'nin de desteğini aldım. Nihayetinde yer yer farklı karakterlere bürünen bu yazı karakterinin Gibb'e ait olduğuna kanaat getirdim. Gibb'in kullandığı bu farklı yazı karakterleri, onun belli dönemlerde farklı yazı karakterleri denediğini, derkenarlardaki notlarına kıyasla çeviri, eser müsveddeleri ve mektuplarında daha özenli ve süslü bir yazı karakteri kullandığını göstermektedir.

²⁷ Gibb, derkenara aldığı bu notta "te"nin noktalarını koymamıştır.

²⁸ "İnnahu min suleymane ve innahu bismillahir rahmanir rahim. (O, Süleyman'ın mektubudur. Rahmeti Bol ve Kesintisiz olan Allah'ın adıyla başlıyor.) Neml Sûresi, 30. Ayet. Bk. <https://acikkuran.com/27/30> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

olduğuna işaret etmektedir. Sinan Paşa [ö. 1486] bölümündeki وَرُبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ²⁹ وَيَخْتَارُ şeklindeki ibarenin yanına, “XXVIII, 68” şeklinde düşülen not, bu kısmın 28. sûre olan Kasas Sûresi'nin 68. ayeti olduğuna işaret etmektedir (1878-9: 15). Gibb'in bu dikkati, söz konusu mecmûanın içeriğini hakkıyla kavrayabilme çabalarını açıkça ortaya koymaktadır.

Nümûne-i Edebiyyât'ın koleksiyonda bulunan bu kopyasında, farklı birine ait okur notlarına rastlanmaktadır.³⁰ Mürekkepli kalemle alınmış bu notlar, yazı karakterinden anlaşıldığı üzere sözlükbilimci J. W. Redhouse [ö. 1892]'a aittir.³¹ Eserin Cevdet Paşa kısmında “li-müverrihi'l-fakîr” başlığı altında yer alan, “Bezm-i meyde kusûra bakma sakın/‘Âlem-i âb başka âlemdir/Mey-i ikbâl hazm iden ammâ/Meşrebimce sahîh âdemdir” şeklindeki şiirde geçen “hazm” kelimesinin yanına, “هَضْمٌ؟ “What does it mean?” [Bu ne anlama geliyor?] şeklinde bir not düşülmüştür. Kurşun kalemle yazılmış bu soru cümlesi, Gibb'e aittir. İlgili şiirin sol yanına siyah mürekkepli kalemle “But he who can digest the wine of prosperity is, to my mind, a real man” [Ancak refah şarabını sindirebilen kişi, bana göre hakiki insandır] şeklinde bir açıklama yazılmıştır (1878-9: 204). Siyah mürekkepli kalemle yazılmış bu açıklama ise Redhouse'a aittir. Redhouse, Gibb'in “hazm” kelimesinin bağlamsal anlamını sorduğu bu sorusuna, şiirin son iki dizesini çevirerek cevap vermiştir. Bu notlar, Gibb'in *Nümûne-i Edebiyyât*'ın bu nüshasını okuyup notlandırdıktan sonra Redhouse'a gönderdiğini ve kendisinden anlamını çözemediği bu gibi kelimeler için yardım aldığını düşündürmektedir.³² Gibb'in Redhouse'un desteğini aldığı bir diğer konu ise “aşere-i mübeşşere”nin³³ tamamlamaya çalıştığı isim listesidir. *Nümûne-i Edebiyyât*'ın Şinâsi kısmında geçen, “عشره مبشرة” (aşere-i mübeşşere) kelimesinin altını çizen Gibb, ilgili sayfanın sonuna şöyle bir not düşmüştür: “I have never been able to collect all their names. Have you the list complete? I have only five.” [Onların isimlerinin hepsini toplamam mümkün olmadı. Sende tamamlanmış bir liste var mı? Elimde sadece beş tane isim var] şeklinde bir not düşmüştür. Gibb, bu notun bulunduğu sayfanın üst kısmına Osmanlı harfleriyle

²⁹ “Ve rabbuke yahluku ma yeşau ve yahtar, ma kane lehumul hıyarat, subhanallahi ve teala amma yuşrikun.” (Ve Rabb'in, dilediği şeyi yaratır ve onlar için hayırlı olanı seçer. Seçim onların değildir. Allah, onların ortak koştuklarından münezzehtir ve yüceler yücesidir.) Kassas Sûresi, 68. Ayet. Bk. <https://acikkuran.com/27/30> (Erişim Tarihi: 10.03.2021).

³⁰ Bu notlar eserin 204. sayfasından sonra başlamaktadır.

³¹ Bu yazı karakterinin Redhouse'a ait olduğu konusunda şüphem bulunmamaktadır. Nitekim arşiv çalışmalarımın edindiğim Redhouse'a ait belgelerden onun yazı karakterine oldukça aşinayım. Redhouse'a ait kimi dokümanları analiz ettiğim çalışmalar için bk. Gür, 2018a, 2019.

³² Gibb, Osmanlı şiirine dair yaptığı İngilizce çevirileri kontrol etmesi için de Redhouse'dan destek almıştır. Gibb, Abdülhâk Hâmid'e yazdığı mektubunda Osmanlı şiiri çevirilerini Londra'ya gidip Redhouse'a göstermek istediğinden söz etmektedir (Erkal, 2002: 65). Gibb'in şiir çevirileri için Redhouse'dan destek aldığını tartışan bir çalışma için ayrıca bk. Gür, 2018a.

³³ Hz. Muhammed tarafından cennete girecekleri daha hayatta iken kendilerine müjdelenen on sahâbî. Bk. Aydınlı – Çakan, 1991.

bulduğu bu beş ismi yazmıştır.³⁴ Gibb, cennetle müjdelenen on sahâbînin kimler olduğu şeklindeki bu sorusunu, yine Redhouse'a yöneltmiştir. Nitekim Redhouse'un aynı sayfanın sağ tarafına dikey olarak düştüğü, "I think خديجه ، أيشا ، مريم and فاطمه are four of them?" [Bence, onlardan dördü Hatice, Ayşe, Meryem ve Fatma olmalıdır] şeklindeki notu, bu soruya bir cevap niteliğindedir (1878-9: 261).

Redhouse'un *Nümûne-i Edebiyyât*'taki notları bunlarla sınırlı değildir. Eserin Pertev Paşa kısmında geçen "قارغشه" [kargaşa] kelimesine dair şöyle bir dipnot düşülmüştür: "اصلی غرغشه اولوب لغت فارسیه در." (Aslı gargaşa olup lugat-i Farsiyyedir.) Bu dipnotun altına Redhouse, Osmanlı harfli şu notu düşmüştür:

"بويله دكل اصلى تركجه وقارغشه در. قارغشه لق قارغه لرك قارغق سسيدر." [Böyle değil aslı Türkçedir ve karga(şa)dır. Kargaşalık kargaların kargak sesidir]" (1878-9: 229).

Gibb'in ve dolaylı yoldan Redhouse'un *Nümûne-i Edebiyyât*'a düştüğü tüm bu okur notları, tarafların bu eseri detaylı bir şekilde okuduklarını göstermektedir. Bu notlar, aynı zamanda, Gibb'in metnin içeriğine nüfuz edebilmek için Redhouse'dan destek aldığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır.³⁵

Harâbât'ı Tahrîb-i Harâbât'la Tartmak: Gibb'in Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl Okumaları

Gibb, Nâmık Kemâl'in söz konusu mektuplarının dışında *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'da (239) kısım kısım yayımlanan *Tahrîb-i Harâbât*'ını da detaylı bir şekilde okumuş,³⁶ eserdeki kimi kelimelerin altını çizmiş ve bunların İngilizce karşılıklarını derkenarlara kaydetmiştir. *Tahrîb-i Harâbât*'ın içeriğine de dikkat yönelten Gibb, bazı şiirlerin ve şairler hakkındaki bilgilerin yanına kısa notlar almıştır. Nef'î'nin [ö. 1635], "Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârî/Unutturur dil-i uşşâka şîve-i yârî"³⁷ şeklindeki dizelerinin yanına, "one of Nef'î's best poems" [Nef'î'nin en iyi şiirlerinden biri] şeklinde bir not almış (1880-82: 580); Nedîm'in [ö. 1730], "Açmış oldu sînesin bir kerre ârâm u sükûn/Sîneden bilmem ne hâletdür girîzân oldu hep"³⁸ beytinin yanına "beautiful poems of Nedîm" [Nedîm'in güzel şiirleri] (1880-82: 653) şeklinde bir not düşerek beğenisini ortaya koymuştur. Gibb, Nef'î'ye ait bu beyite *A History of Ottoman Poetry*'de yer vermezken, Nedîm'den alıntıladığı bu beytin bulunduğu gazelin tamamını şiir tarihinde alıntılamıştır (Gibb: 1999, 4/294).

Gibb, Nâmık Kemâl'in dil ve edebiyata ilişkin görüşlerine de dikkat yöneltmiştir. *Tahrîb-i Harâbât*'ta yer alan, "Elbette bir lisândan bir lisâna tercüme olunan şey meselâ

³⁴ Gibb'in Osmanlı harfleriyle not aldığı bu isimler şöyledir: 1. Ubeyde bin Hâris bin Muttalib, 2. Hârise bin Sürâka, 3. Umeyr bin Humâm, 4. Abdurrahmân bin Avf, 5. Ebû İshak Sa'd bin Ebû Vakkâs.

³⁵ Redhouse ve Gibb'in arasındaki bilgi ve kitap paylaşımını analiz eden bir çalışma için bk. Gür, 2018a.

³⁶ Gibb'in notlandığı ilgili kısımlar derginin şu sayılarında yer almaktadır: *Mecmûa-i Ebuzziyâ*, numara 19-Cild 2, fi 15 Cemâziyelâhire sene 1298.

³⁷ Kasîde 45/1, *Nef'î Dîvânı* (Akkuş, 2018).

³⁸ Gazel/9, *Nedîm Dîvânı* (Macit, 2017).

mavi gözlü, ak benizli, sarı saçlı bir İngiliz kızına kara gözlü kara kaşlı esmer benizli bir Arap dilberinin elbisesiyle zînet vermek demek olacağı için bedâyi'-pesendân-ı âlem nazarında tabîatın îcâd edebileceği her türlü mehâsini câmi olamaz." şeklindeki görüşlerine "translating from one language into another is like dressing an English girl in Arab clothes" [bir dilden başka bir dile çeviri yapmak, İngiliz kızına Arap kıyafetleri giydirmek gibidir] şeklinde bir not düşerek Nâmık Kemâl'in bu benzetmesinin "altını çizmiştir" (1880-82: 683). Gibb, Nâmık Kemâl'in patronaja ilişkin "Bir millette edebiyâtın terakkîsi sahâif-i eş'ârın 'Makâmın cennet ola!' kâğıdı hükmüne geçmesine tevâfuk edecek! Acaba Homeroslar, Euripidesler, İmruu'l-Kayslar, Tarafeler, Shakespeareler, Goetheler, Victor Hugolar ve Lamartinler kimin çerâg-ı âtîfeti olmak kuvvetiyle buldukları mertebe-i ulyâ-yı şâiriyyete vâsıl oldular." şeklindeki görüşüne, "he seems to think poetic success depends on the favour of Kings" [şiirsel başarının hükümdarların/patronların lütfuna bağlı olduğunu düşünüyor gibi] (1880-82: 583) şeklinde bir not düşmüştür. Yine Nâmık Kemâl'in "Saltanat-ı Osmaniyye'nin şiirce en parlak vakti olan Ahmed-i evvel ü sâlis zamânlarını ikbâl-i millet husûsunca Murâd-ı evvel ü sâni vakitlerinden 'âlî mi görürsünüz?" şeklindeki sorusuna "Kemâl says that fr. Ahmet I to A. III. was the most brilliant period of Ottoman Poetry" [Kemâl, I. Ahmed devrinden III. Ahmed devrine kadar olan dönemin Osmanlı şiiri için en parlak dönem olduğunu söylüyor] (1880-82: 615) şeklinde bir not daha düşmüş ve Nâmık Kemâl'in bu görüşlerine *A History of Ottoman Poetry*'nin "Orta Klasik Asrın Devamı" başlıklı bölümünde doğrudan referans vermiştir (Gibb, 1999: 3/153).

Gibb, *Tahrîb-i Harâbât*'ta Nâmık Kemâl'in Ziyâ Paşa'ya yönelttiği eleştirileri dikkatlice okumuş; onun "Hakikat-i hâl aranılacak ise efendimiz sahîhen şâirsiniz. Fakat başkalarının değil kendi âsâr-ı seniyyenizin bile temyîzine kâdir değilsiniz zannederim." şeklindeki yorumuna, "Ziya is a poet but quite wanting in the critical faculty. He cannot make a selection from his own works, let choice others" [Ziyâ, bir şair ancak eleştirel düşünme becerisi yetersiz. Bırakın başkalarının eserlerini kendi eserlerinden bile bir seçme yapamıyor] (1880-82: 579) şeklinde not düşmüştür.

Gibb Koleksiyonu'nda *Tahrîb-i Harâbât*'ın Nâmık Kemâl'in *Ta'kib*'ini³⁹ de içeren bağımsız bir nüshası (53) daha bulunmaktadır. Gibb, bu nüshayı da detaylı bir şekilde okumuştur. Bu durum, onun *Tahrîb-i Harâbât*'ı bu iki farklı kopyadan en az iki kez okuduğunu ve farklı dikkatlerle notlandığını göstermektedir. *Tahrîb*'in bu

³⁹ Gibb, Nâmık Kemâl'in *Ta'kib*'ini de yine *Mecmûa-i Ebuzziyâ*'nın kütüphanesindeki diğer cildinden (240) okumuş ve kimi kısımlara notlar almıştır. Örneğin, Râşid'in [ö. 1735] "Hased-i kalb-i adû lutf ile zâil olmaz/Sengde muzmer olan âteşe âb etmez eser" beytine, "Pretty verse of Rashid" [Râşid'in güzel bir şiiri] (1880-2: 1065); "Yok kayd-ı mâsivâ dil-i kudsî-cenâbda/Olmaz hatâ sâhife-i ümmü'l-kitâbda" beytine "Good verse of Arif Hikmet Bey" [Arif Hikmet Bey'in güzel bir şiiri] (1880-2: 1066), Beylikçi İzzet Bey'in [ö. 1809?] "Meylimiz rayetedir kâmet-i bâlâ yerine/Tugadır rağbetimiz zülf-i semen-sâ yerine" beytine "Good verse of İzzet Bey" [İzzet Bey'in güzel bir şiiri] (1880-2: 1068).

nüshasında da Gibb, Ziyâ Paşa'nın eleştirildiği kısımlara özellikle dikkat yöneltmiştir. Nâmık Kemâl'in "Bizde parmak hesabıyla şi'r söyleyen Âşık Ömer filanlar Nevâyî'den mukaddem mi idi ya?" şeklindeki yorumunun yanına, "unfair criticism" [haksız bir eleştiri] (1885-86: 16) şeklinde bir not düşmüştür. Gibb, Nâmık Kemâl'in "Bir mahareti ma'lûm olmayan Nevres Efendi'yi Osmanlı şu'arâsının en mümtâzlarından gösterdiniz? Ona da kanâat buyurmadınız tuttunuz Farsî üdebasının Senâyîlerine, Sa'dîlerine, Feyzîlerine, Örfîlerine, Hakânîlerine, Kâinîlerine de hem-bezm-i kemâl eylediniz!" şeklindeki görüşünün yanına ise "puts him among the great Persians" [onu (Nevres'i) büyük İran şairlerinden addetmiştir] (1885-86: 16) notunu düşmüştür. Gibb, eserin Âkif Paşa [ö. 1845], Nev'î [ö. 1599] ve Neşâtî'nin [ö. 1674] geçtiği bölümünün üst kısmına ise "Poets written in Ziya's Preface" [Ziyâ'nın önsözünde bahsettiği şairler] şeklinde bir not daha düşmüştür (1885-86: 111). Ayrıca Nâmık Kemâl'in Nef'î hakkında ortaya koyduğu, "Müsaade-yi seniyyenizle şurada bir istitrâda mücâseret edeceğim! O da şudur ki: Bâlâ'da Nef'î'nin fahriyelerine ta'rîz ederken yine Nef'î'den fahre müteallik bir beyt getirdim. Bu hareketim belki tenâkusa haml buyrulur [...]" şeklindeki ifadelerini yanına, "shows why while blaming Nef'î for self-praise, he quotes such a verse from him" [Nef'î'yi kendini övmekle suçladığı hâlde neden ondan böyle bir şiir alıntıladığını açıklıyor.] (1885-86: 64) notunu düşmüştür.

Gibb'in gerek Nâmık Kemâl'in Ebuzziyâ'ya yazdığı mektuplarına gerekse *Tahrîb-i Harâbât*'in kütüphanesinde bulunan bu iki farklı nüshasına düştüğü bu notları, Nâmık Kemâl'in fikirlerine ve onun Ziyâ Paşa'ya yönelttiği eleştirilere ne ölçüde önem verdiğini göstermektedir. Gibb, Nâmık Kemâl'in bu eleştirilerini *A History of Ottoman Poetry*'nin Ziyâ Paşa maddesinde kısmen kullanmıştır. *Harâbât* ve *Tahrîb-i Harâbât* üzerinden gözlemlendiği ikili arasındaki gerilime şiir tarihindeki Ziyâ Paşa'ya dair değerlendirmelerde yer veren Gibb, Nâmık Kemâl'in eleştirilerini haklı bulmakla birlikte Ziyâ Paşa'nın *Harâbât*'ını "fevkalade yararlı bir kitap" olarak değerlendirerek kendi kanaatini de ortaya koymuştur (Gibb, 1999: 5/563).

Gibb, Ziyâ Paşa'nın *Harâbât*'ını da en az *Tahrîb-i Harâbât* kadar detaylı bir şekilde okumuştur. *Harâbât*'in 1874 tarihli ilk cildinde (90a)⁴⁰ geçen birçok kelimenin altını çizmiş, Nâmık Kemâl okumalarında olduğu gibi bu kelimelerin İngilizce karşılıklarını derkenarlara şu şekilde düşmüştür: "فخريه" [fahriyye] – "self-laudatory poem" [kendini övücü şiir] (1870: 13, mukaddime) "ايلر ايسه ير" [eyler ise yer] – "get a place" [yer almak] (1870: 4), "نسخه" [nüsha] – "written charm" [muska] (1870: 4). Gibb, eserin mukaddimesinde yer alan kimi beyitlerin yanına, "١٧ تخريب، ١٤ تخريب" [14 Tahrîb, 17 Tahrîb] şeklinde notlar almıştır. Bu sayılar, Nâmık Kemâl'in *Tahrîb-i Harâbât*'ının Gibb Koleksiyonunda bulunan ayrı basımının (53) sayfa numaralarına işaret etmektedir.

⁴⁰ Gibb Koleksiyonunda *Harâbât*'in dört nüshası (90a, 90b, 90c, 91) bulunmaktadır. *Harâbât*'in 91 numaralı nüshası, eserin üç cildini bir arada içermektedir.

Yani Gibb, Nâmık Kemâl'in *Tahrîb Harâbât'*ta Ziyâ Paşa'dan alıntıladığı beyitleri *Harâbât'*tan kontrol etmiş ve bu beyitleri *Tahrîb-i Harâbât'*taki yerleriyle eşleştirmiştir. Bu eşleştirme, Gibb'in *Harâbât'*ı, *Tahrîb-i Hârâbât'*tan sonra okuduğunu ve *Tahrîb-i Hârâbât'*taki göndermeleri kaynağına giderek teyit ettiğini göstermektedir.

Gibb, Ziyâ Paşa'nın "Kasîde" başlığı altında verdiği Sabrî'ye [ö. 1645] ait, "Bu demde Yûsuf-ı ikbâl-i devrân kâr-fermâdur/Bu demde çeşm-i Ya'kûb-ı temennâ nûr-peymâdur"⁴¹ beytine şöyle bir not düşmüştür: "This qasida has no merit save art. 279. ٦٤٦." [Bu kasidenin sanatlı söyleyişinin dışında başka bir özelliği bulunmamaktadır] (1874: 22). Bu notta yer alan "٦٤٦" [646] şeklindeki sayı, Nâmık Kemâl'in *Mecmûa-i Ebuzziyâ'*da (239) yayımlanmış *Tahrîb-i Harâbât'*ındaki Sabrî ile ilgili yorumunun bulunduğu sayfa numarasına işaret etmektedir (1880-82: 646).⁴² *Tahrîb-i Harâbât'*taki ilgili kısma gittiğimizde Gibb'in bu sayfanın derkenarına "on Sabrî's two qasidas" [Sabrî'nin iki kasidesi üzerine] şeklinde bir not düştüğünü görürüz. Gibb bu notun aynısını, Nâmık Kemâl'in *Ebuzziyâ Tefvîk'e* yazdığı mektuplarının kendi yaptığı çevirisine de kaydetmiştir. Nâmık Kemâl'in söz konusu mektubunda geçen, "Nümûne-i Edeb'de şî'r intihâbına başlarsan bana ittibâ et, Ziyâ Paşa'nın *Harâbât'*ına ittibâ etme!" ifadesinin altında Gibb, "279. ٦٤٦" sayılarını düşmüş ve şöyle bir not yazmıştır: "This qasida has no merit save art, it was nazira, surpassed by Nef'î" [Bu kasidenin sanatlı söyleyişinin dışında başka bir özelliği bulunmamaktadır, Nef'î'ye nazire olan (bu şiir) onu geçemez/gölgede bırakmamıştır.] (Browne, Folder 6: 6). Gibb'in Sabrî hakkında farklı kaynaklara kaydettiği bu notlar, onun *Tahrîb-i Harâbât'*ı esas aldığını, daha sonra bu eserdeki kimi kanaatleri Nâmık Kemâl'in *Ebuzziyâ'*ya yazdığı mektuplar üzerinden doğruladığını ve bu kanaatlerin çıkış noktası olan Ziyâ Paşa'nın *Harâbât'*ını Nâmık Kemâl'in perspektifinden okuduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Gibb, Nâmık Kemâl'in eleştirdiği Sabrî'ye ait bu kasideye *A History of Ottoman Poetry'*de yer vermiş, Ziyâ Paşa'nın bu şiiri gereğinden fazla övdüğünü söylemiş ve Nâmık Kemâl'in herhangi bir fazileti olmadığını düşündüğü bu kasideyi sadece teknik açıdan mükemmel bulduğunu dile getirmiştir (Gibb, 1999 3/204). Gibb'in bu yorumları, Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa'nın Osmanlı şairleri hakkındaki fikirlerini karşılaştırmalı olarak nasıl okuduğunu ve bu okumaları şiir tarihine nasıl yansıttığını göstermektedir.

Gibb'in *Harâbât'*a düştüğü bu sayılar, *Harâbât'*ın Gibb Koleksiyonu'nda bulunan diğer bir nüshasında da (90b) yer almaktadır. Gibb, Şeyhülislâm Ârif Hikmet'in [ö. 1859] isminin ve "Olur olmaz işe karışma deyü/Nush u pend eylemişdi eslâfım" dizesinin geçtiği kısma, "Kemâl on the 279. ٩٣٤ [Kemâl, 279. ٩٣٤'da] şeklinde bir not düşmüştür (1874: 52). Bu sayılar, eserin Ahmed Paşa [ö. 1496], Sâhib-i İsfahanî [ö. 1289], Ziyâ Paşa, Sâbit [ö. 1712], Nâbî [ö. 1712], Nedîm, Nevres-i Kadîm, Osman Şems

⁴¹ Kasîde 23/1, *Sabrî-i Şâkir Dîvânı* (Yılmaz, 2010: 88).

⁴² Bu kodlamada yer alan "279" sayısının neye referans verdiğini henüz tespit edemedim.

Efendi [ö. 1893], Enderunlu Vâsıf [ö. 1824], Râgıb Paşa [ö. 1763] gibi şairlerin isimlerinin yanına da düşülmüştür. Bu sayılara bazen birtakım kanaatler de eşlik etmiştir. Örneğin Gibb, Bağdatlı Rûhî'nin [öl. 1606] beyitlerinin sıralandığı kısma, "279. ٩٩٤ This is good says Kemâl?" [Kemâl, bunun güzel olduğunu mu söylüyor acaba?] (1874: 52) şeklinde bir not düşmüş ve Nâmık Kemâl'in kanaatlerini ne ölçüde önemseydiğini bir kez daha ortaya koymuştur. *Harâbât*'ta Cevrî'nin [ö. 1654] adının geçtiği kısma "Recommended by Kemâl Bey" [Kemâl Bey tarafından önerilmektedir] (1874: 146) şeklinde not düşmesi de yine Gibb'in Osmanlı şiirine karşı dikkatinde Nâmık Kemâl'in görüşlerinin ne ölçüde etkili olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Gibb'in Tanzimat edebiyatının manifestosunu oluşturan bu eserlere düştüğü okur notları, Tanzimat yazınıyla kurduğu fikirsel bağı açıkça ortaya koymaktadır. Söz konusu okur notları, aynı zamanda onun Osmanlı edebiyatı çalışmalarını nasıl bir titizlikle yürüttüğünü, bu edebiyatın içeriğini ve teknik detaylarını doğru bir şekilde anlamak adına nasıl bir mesai harcadığını da göstermektedir. Tüm bu okuma pratiklerinden anlaşıldığı üzere Gibb, Ziyâ Paşa ve Nâmık Kemâl'in eserlerinden, Ebuzziyâ Tevfik'in bu dönem edebiyatının nitelikli bir panoramasını sunduğu seçkilerinden faydalanmış ve Osmanlı şiirine dair birçok kanaatini büyük ölçüde bu kaynaklar üzerine inşa etmiştir. Gibb, Nâmık Kemâl ve Ziyâ Paşa'yı karşılaştırmalı okuyarak onların fikirlerini başarıyla sentezlemiş ve bu sentezi başta *A History of Ottoman Poetry* olmak üzere Osmanlı şiiri üzerine yaptığı çalışmalara başarıyla yansıtmıştır. Ancak Gibb, bu okumalarında Nâmık Kemâl'in fikirlerine ayrı bir önem atfetmiş, yalnızca Osmanlı edebiyatını değil Tanzimat dönemi edebî seçkileri ve eleştiri metinlerini dahi Nâmık Kemâl'in bakış açısından okumaya ve yorumlamaya çalışmıştır. Gibb'in arkasında bıraktığı tüm bu okur notları ve çeviri pratikleri, onun Tanzimat yazarlarının fikirlerini "yabancı bir üretimmiş gibi yeniden Türkiye'ye soktuğu" şeklindeki görüşü temellendirmek birlikte bizi, *A History of Ottoman Poetry*'nin içeriği ve söylemi üzerine yeniden düşünmeye sevk etmektedir.

KAYNAKÇA

Alexander, H. Elizabeth (1934). "E. J. W. Gibb". *Glasgow University Oriental Society, Transactions*. Volume VI. s. 24-29.

Altuğ, Fatih (2007). *Nâmık Kemâl'in Edebiyat Eleştirisinde Modernlik ve Öznellik*. Doktora Tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Andrews, Walter G. (2003). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydınlı, Abdullah-İsmail Lütfi Çakan (1991). "Aşere-i Mübeşşere". *İslâm Ansiklopedisi*. Cilt: 3. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 547.

Browne, E. G. (1906). *A Hand-List of the Gibb Collection of Turkish and Other Books in the Library of the University of Cambridge*. Cambridge: University Press.

Browne, E. G. (1912). "Gibb, Elias John Wilkinson." *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford University Press.

Browne, Edward G. (1902). "Obituary Notices: Elias John Wilkinson Gibb". *The Journal of the Royal Asiatic Society* 34/2. s. 480-489.

Caner, Fırat (2008). "Cumhuriyet Eleştirisi ile Oryantalizmin İşbirliği: Hasta Adamın Hasta Şiiri". *Girne Amerikan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 20. s. 159-171.

Ansorge, Catherine (2021). "A delight in Turkish: E. J. W. Gibb and his library". Cambridge University Library Special Collections Blog. 23 Şubat 2021. <https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=21407> (Erişim Tarihi: 01.04.2021).

Çavuşoğlu, Ali (2006). "Osmanlı Şiirinin Genel Karakteri". *Osmanlı Araştırmaları XXVIII*. s. 281-291.

Demiryürek, Meral (2021). "Vefatının 120. Yılında E. J. W. Gibb ve Türkçe Şiir Defteri". *Türk Edebiyatı*. S. 569. s. 38-43.

Ebuzziyâ Tevfik (1879-1880). *Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Ebuzziyâ Tevfik (1880-1885). *Mecmûa-i Ebuzziyâ*. İstanbul: Mihran Matbaası.

Edward G. Browne Papers. Folder 6. Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi.

Erkal, Abdulkadir (2002). "Elias John Wilkinson Gibb ve Abdülhak Hamid'e Yazdığı İki Mektup". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 19. s. 55-70.

Ferrard, Christopher (1996). "Gibb, Elias John Wilkinson". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14. s. 64-66.

Gibb, E. J. W. (2013). *A History of Ottoman Poetry I-VI*. Gibb Memorial Trust. 2013.

Gibb, E. J. W. (1943). *A History of Ottoman Poetry*. (çev. Halide Edib Adıvar). I. Cilt. İstanbul: Burhaneddin Matbaası.

Gibb, E. J. W. (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi*. 5 Cilt. (çev. Ali Çavuşoğlu). Ankara: Akçağ Yayınları.

Gibb, E. J. W. (1882). *Ottoman Poems*. London: Trübner&Co. Ludgate Hill. E.C.

Gür, Nagihan (2018a). "J. W. Redhouse ve E. J. W. Gibb'in Entelektüel Paylaşımları ve Osmanlı Kültürünü Anlama Çabaları". *Hacettepe Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 29. s. 103-24.

Gür, Nagihan (2018b). "The Reading Processes of a Scottish Ottomanist: E. J. W. Gibb and his Young Ottoman Sources". *Middle Eastern Literatures*. S. 22. s. 2-3. 171-205.

Gür, Nagihan (2019). "J. W. Redhouse'un Kaleminden Osmanlı Şiirinin Unutulmuş Bir Müdafaanamesi: Turkish Poetry". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 22. s. 331-358.

Gür, Nagihan (yayım aşamasında). "'A Truly Noble Gift': E. J. W. Gibb's Manuscript Collection". *Ottoman Manuscript Collections and Collectors: Orientalists, Travelers and Diplomats*. Ed. Tülay Artan-Hatice Aynur. Leiden: Brill. 2021.

Halman, Talât Sait (2008). "Gibb'in 'A History of Ottoman Poetry'". *Çiçek Dürbünü: Edebiyat ve Kültür Yazıları*. Ankara: Hece Yayınları. s. 123-125.

Holbrook, Victoria R. (1994). "Philology Went Down to the Crossroads of Modernity to meet Orientalism, Nationalism, and... Ottoman Poetry". *New Perspectives on Turkey*. S. 11. s. 19-40.

Koncu, Hanife (2007). "E. J. Wilkinson Gibb'in Osmanlı Şiir Tarihine Eleştirel Bir Yaklaşım". *Eski Türk Edebiyatına Modern Yaklaşımlar I*. İstanbul: Turkuaz Yayınları. s. 187-209.

Köprülü, Mehmet Fuat (2004). "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usul". *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Lane-Poole, Stanley (1888). *The Story of the Nations: Turkey*. Asisted by E. J. W. Gibb and Arthur Gilman. London: T. Fisher Unwin Paternoster Square. E. C.

Mardin, Şerif (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mengi, Mine (2000). "Yüz yıllık Bir Batı Kaynağı: Gibb'in A History of Ottoman Poetry." *Türklük Bilgisi Araştırmaları*. S. 24. s. 209-227.

Nâmık Kemâl (1885-6). *Tahrîb-i Harâbât ve Ta'kîb*. Konstantiniye: Matbaa-i Ebuzziyâ.

Nedîm. *Nedîm Dîvânı*. (haz. Musin Macit) (2017). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklent_i/56214,nedim-divanipdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

Nef'î. *Nef'î Dîvânı*. (haz. Metin Akkuş) (2018). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 28.04.2021).

Okuyucu, Cihan (2007). "Osmanlı Şiiri Hakkında Yüzyıllık Bir Batı Kaynağı: GIBB'in A History of Ottoman Poetry". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. S. 9. s. 601-616.

Öbek, Ali İhsan (2002). "Gibb'in Ünlü Eseri *A History of Ottoman Poetry* Çevirisindeki Okuma Yanlışıları". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 13. s. 151-203.

Sabrî-i Şâkir. *Sabrî-i Şâkir Dîvânı*. (haz. Müslim Cahid Yılmaz) (2010). Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi.

Tansel, Fevziye Abdullah (1989). *Mehmed Emin Yurdakul'un Eserleri - I. Şiirler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Toros, Taha (1984). "Türk Dostu İki Oryantalist ve Cambridge Üniversitesi'nde Bir Türk Profesör". *Tarih ve Toplum*. S. 2. s. 20-23.

Woodhead, Christine (2004). "Gibb, Elias John Wilkinson". *Oxford Dictionary of National Biography*. Oxford: Oxford University Press.

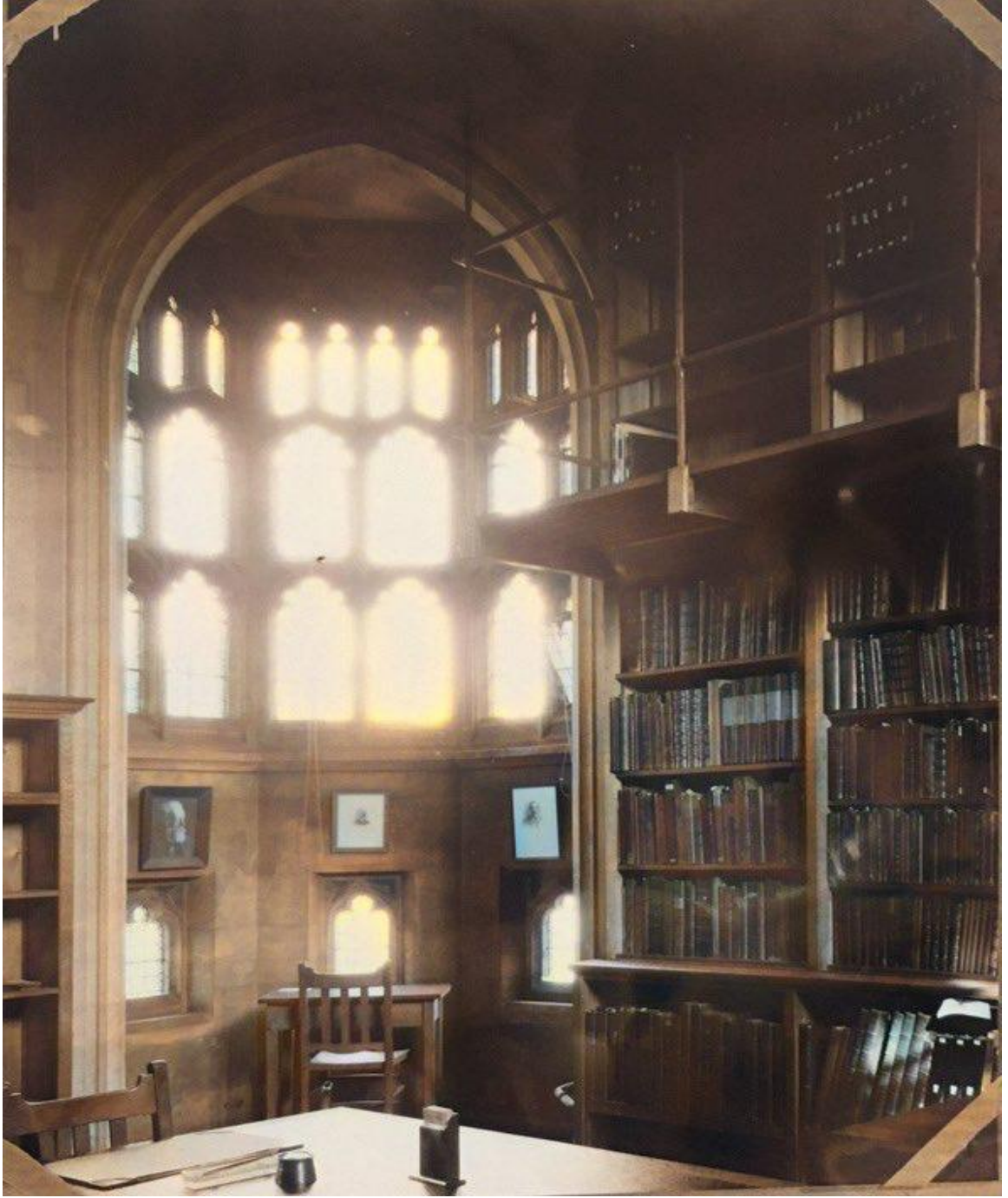
Yavuz, Hilmi (1998). "Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı". *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*. İstanbul: Boyut Yayın Grubu. s. 86-88.

Yetiş, Kazım (1996). *Nâmık Kemâl'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Yurdakul, Mehmed Emin (1899). *Türkçe Şiirler*. İstanbul: Matbaa-i Ebuzziyâ.

Ziyâ Paşa (1874-6). *Harâbât*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

EKLER



Gibb Odasının Cambridge Üniversitesi'nin Clare College'a bakan Eski Kütüphane Binasındaki Penceresi⁴³

⁴³ Bu görsel, Catherine Ansorge'un "A delight in Turkish: E. J. W. Gibb and his library" başlıklı blog yazısından alıntılanmıştır. <https://specialcollections-blog.lib.cam.ac.uk/?p=21407> (Erişim Tarihi: 01.04.2021).